

بررسی روش‌های تفسیری مفسران افغانستان، با تأکید بر روش تفسیری مقاتل بن سلیمان بلخی در آیات الاحکام

سید مجاهد حسین نقوی^۱

چکیده

مسئله اصلی در این مقاله «بررسی روش‌های تفسیری مفسران افغانستان، با تأکید بر روش تفسیری مقاتل بن سلیمان بلخی در آیات الاحکام» است که با مراجعه به منابع تفسیری موجود از مقاتل و منابع دیگر تفسیری و علوم قرآنی و حدیثی، و با روش توصیفی - تحلیلی، امور ذیل را می‌توان به‌عنوان یافته‌های این تحقیق برشمرد، مقاتل بن سلیمان بلخی، بر اساس روش نقلی، روایی به تفسیر آیات الاحکام روی آورده است. مقاتل، برای فهم، تبیین مقاصد و اهداف قرآن به موارد ذیل تمسک نموده است، از روش تفسیر قرآن به قرآن و تفسیر روایی با تکیه بر احادیث نبوی، اقوال صحابه، سخنان تابعین و سبب و شأن نزول، بهره گرفته است. همچنین از تفسیر لغوی مشتمل بر شرح مزجی، دانش وجوه القرآن و تفسیر به مصداق نیز استفاده نموده است. روش تفسیری مقاتل در آیات الاحکام با بررسی نمونه‌ها و مصادیق، استخراج شده و به سامان رسیده است.

کلیدواژه‌ها: تفسیر، روش تفسیری، آیات الاحکام، مفسران افغانستان، مقاتل بن سلیمان بلخی.

^۱ . کارشناسی ارشد فقه و اصول جامعه المصطفیٰ العالمیه نمایندگی خراسان

بسیاری از دانشمندان، علما و فقهای مشهور، از سرزمین‌های شرق جهان اسلام، از آن جمله افغانستان فعلی بوده‌اند. مفاخری که در عرصه‌های سیاسی، اجتماعی، دینی، فرهنگی و به‌خصوص قرآنی و تفسیری، صدها تن از متکلمان، محدثان، فقیهان، عرفا و مفسران بزرگ و نامداری را به جهان اسلام هدیه کرده‌اند. ولی متأسفانه به‌خاطر مشکلات سیاسی و اجتماعی سده‌های اخیر، این نامداران به فراموشی سپرده شده‌اند و ضرورت دارد به جغرافیای تاریخ اسلام در این خطه، با نگاهی به تفسیر قرآن، مفسران و روش تفسیری آنان در خصوص آیات الاحکام، آن‌گونه که شایسته این سامان است، تحقیقی صورت گیرد.

با توجه به رساله سطح چهار نگارنده‌ی این مقاله، با عنوان «بررسی روش‌های تفسیری مفسران افغانستان در آیات الاحکام»^۱. آنچه از زندگی‌نامه، فعالیت‌ها، تألیفات و روش‌های تفسیری اندیشمندان، علماء، فقهاء، محدثان و مفسران افغانستان، به‌خصوص در زندگی‌نامه، فعالیت‌ها، آثار و روش تفسیری مقاتل بن سلیمان بلخی دیده می‌شود، گویای این است که با وجود دگرگونی‌ها و متغیر بودن اوضاع فرهنگی، سیاسی و اجتماعی این خطه از جهان اسلام، سرمایه‌ها و گنجینه‌های عظیمی از علماء، فقهاء، اندیشمندان حدیثی، تفسیری و علوم قرآنی را به جهان اسلام هدیه کرده است. در ذیل به یکتن از این مفسران می‌پردازیم.

روش تفسیری مقاتل بن سلیمان بلخی در آیات الاحکام

ابوالحسن مقاتل بن سلیمان خراسانی بلخی. (بغدادی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۳، ص ۱۶۱؛ ابن حجر عسقلانی، ۱۴۱۵ق، ج ۲، ص ۲۱۰؛ داوودی، بی تا، ج ۲، ص ۳۳۰). از بزرگان دانش تفسیر، در شهر بلخ دیده به جهان گشود و در همانجا پرورش یافت. تاریخ تولد مقاتل بن سلیمان را می‌توان میان سال‌های ۷۰ تا ۹۰ ق، گفت. ولی قول برتر اینست که مقاتل حدود سال ۸۰ ق، به دنیا آمده است. (ناصحیان و دیگران، ۱۳۹۰ش، ج ۱، ص ۴۸) مقاتل یکی از بزرگان مفسرین، قاریان، راویان و از طبقه هفتم مفسران و روات به شمار می‌آید و معروف به ابن جوال یا دوال دوز می‌باشد. (ابن حجر عسقلانی، ۱۴۰۴ق،

^۱. در رساله سطح چهار، روش تفسیری ۱۵ تن از مفسران افغانستان در آیات الاحکام نگاشته شده است که عبارتند از: ضحاک بن مزاحم بلخی، ابوخلد کابلی، نافع بن هرمز کابلی، عطاء بن میسره بلخی، جویبر بن سعید بلخی، مقاتل بن سلیمان بلخی، مقاتل بن حیان بلخی، ابوحنیفه کابلی، هشام بن یالم جوالیقی بلخی، محمد بن یوسف فریابی، سعید بن مسعده اخفش بلخی، سعید بن منصور طالقانی، ابوالقاسم احمد بن عبدالله کعبی بلخی، اباصلت هروی، حسین بن مسعود هروی.

ج ۱۰، ص ۲۴۹؛ ذهبی، ۱۴۱۳ق، ج ۷، ص ۲۰۱؛ ابن ندیم، ۱۳۸۱ش، ج ۱، ص ۳۳۴؛ شبستری، ۱۴۱۸ق، ج ۳، ص ۲۹۷)

از اهل سنت برخی به مدح و تمجید وی پرداخته‌اند. (ابن کثیر دمشقی، ۱۴۰۸ق، ج ۱۰، ص ۱۱۴) بعضی از منابع اهل سنت، او را متروک الحدیث، غیر ثقه، کذاب، مشبه و جاعل حدیث به شمار آورده‌اند. (بغدادی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۳، ص ۱۶۹؛ ابن حجر عسقلانی، ۱۴۰۴ق، ج ۱۰، ص ۲۵۳)

بزرگان شیعه نگاه متفاوتی نسبت به مقاتل دارند. بعضی او را از علمای بزرگ عامه به شمار آورده‌اند. (ابن داود حلّی، ۱۳۹۲ق، ص ۲۸۰) برخی منابع شیعه او را شیعه زیدی می‌دانند. (طوسی، ۱۴۱۵ق، ص ۱۴۶؛ ابن ندیم، ۱۳۸۱ش، ج ۱، ص ۳۳۴) ولی بر اساس بعضی از منابع شیعه، مقاتل بن سلیمان، جزء شیعیانی است که از مذهب اهل بیت علیهم‌السلام پیروی کرده است. (ابطحی اصفهانی، ۱۴۱۱ق، ص ۳۹۸؛ صدوق، ۱۳۷۶ش، ص ۴۶؛ صدوق، ۱۳۸۵ش، ج ۳، ص ۳؛ طوسی، ۱۳۸۸ش، ج ۲، ص ۱۲۸)

در منابع رجالی و روایی شیعه، وی را از اصحاب امام باقر علیه‌السلام و امام صادق علیه‌السلام به شمار آورده‌اند. (طوسی، ۱۴۱۵ق، ص ۱۴۶، ۳۰۶؛ خویی، ۱۴۱۳ق، ج ۱۹، ص ۳۳۷).
آثار و تألیفات وی عبارت‌اند از:

۱. التفسیر الکبیر.
۲. نوادر التفسیر.
۳. الناسخ و المنسوخ.
۴. الرد علی القدریه.
۵. الوجوه و النظائر فی القرآن.
۶. خمس مائة آیه من القرآن الکریم.
۷. الاقسام و اللغات.
۸. الآیات المتشابهات.
۹. الجوابات فی القرآن.
۱۰. التقدیم و التأخیر.
۱۱. القراءات. (ابن ندیم، ۱۳۸۱ش، ج ۱، ص ۳۳۴).

مقاتل بن سلیمان بلخی در سال ۱۵۰ق، در بصره وفات نمود. (بغدادی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۳، ص ۱۷۰؛ ابن خلکان، ۱۹۷۲م، ج ۵، ص ۲۵۷؛ زرکلی، ۱۹۸۰م، ج ۷، ص ۲۸۱)

مهم‌ترین کتاب او، تفسیر کبیر است که کهن‌ترین تفسیر کامل و پیوسته به شیوه نقلی، نظری شمرده می‌شود و بیشتر بر اساس تفسیر قرآن به قرآن تکیه داشته است. تفسیر مقاتل، کهن‌ترین تفسیر بدیع و قابل توجه، بلکه پیشگام تفاسیر جامع و کامل می‌باشد. تفسیر مقاتل، تفسیری است جامع که آثار فروزان عقل نیز در آن مشاهده

می‌شود و از یک نوع ابداع و اعمال فن تألیفی ویژه‌ای برخوردار است و بیشتر به اهداف و مقاصد عالیه قرآن نظر دارد. جمع موضوعی آیات و وفق‌دادن میان آیات به‌ظاهر متعارض، از ویژگی‌های این تفسیر است، مقاتل تنها به گردآوری آرای سابقین بسنده نکرده؛ بلکه آن‌ها را مورد نقد و بررسی قرار داده و آنچه به نظرش درست آمده برگزیده است و تفسیر خود را بر این اساس، در کمال وجازت و رسایی عبارت و جامعیت تألیف نموده است. همین ویژگی‌ها سبب شده، تا از روز نخست مورد توجه همگان قرار گیرد و یگانه منبع سرشار تفسیری شناخته شود، تا آنجا که امام شافعی، همگان را ریزه‌خوار سفره گسترده مقاتل می‌داند. مقاتل بن سلیمان، در تفسیر خود، به‌صورت پیوسته تمامی آیات را (آنجا که به تبیین نیاز داشته) تفسیر کرده است. عقل و نقل، هر دو رعایت شده، و با عبارتهایی کوتاه و فشرده و در عین حال رسا و شیوا، بیشتر بر اساس تفسیر قرآن به قرآن تکیه داشته است. (معرفت، ۱۳۷۹ش، ج ۲، ص ۱۴۸، ۱۴۹)

منابعی که مقاتل بن سلیمان بلخی برای فهم قرآن از آنها استفاده نموده و برای تبیین مقاصد و اهداف قرآن به آن تمسک می‌جسته است، می‌توان به موارد زیر تقسیم کرد:

الف) تفسیر قرآن به قرآن

در تفسیر فقهی مقاتل چند مورد تفسیر قرآن به قرآن مشاهده می‌شود که نشان می‌دهد، مقاتل از این روش آگاه بوده و در مواردی از آن استفاده کرده است.

۱. حرمت شراب

(إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رَجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ..
(مائده/۹۰)

مقاتل می‌گوید: امر به پرهیز از رجز و پلیدی، از تحریم آن حکایت دارد، همان‌گونه که آیه: فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ. (حج/۳۰) با همین تعبیر از حرمت بت‌پرستی را بیان داشته است. (بلخی، ۱۴۲۳ق، ج ۱، ص ۵۰۱؛ ناصحیان و دیگران، ۱۳۹۰ش، ج ۱، ص ۷۶)

ب) تفسیر روایی

الف) حدیث نبوی

مقاتل برخی از آیات را با استناد به حدیث پیامبر تفسیر می‌کند. مصادیق این‌گونه تفسیر نیز در تفسیر مقاتل اندک است.

۱. استطاعت در حج

وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حُجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا... (آل عمران/۹۷)
مقاتل می‌گوید: از رسول خدا درباره معنای استطاعت سؤال شد. پیامبر فرمودند: «استطاعت به معنای داشتن زاد و توشه سفر و مرکب مناسب است» (بلخی، ۱۴۲۳ق، ج ۱، ص ۲۹۱؛ ناصحیان و دیگران، ۱۳۹۰ش، ج ۱، ص ۷۷)

ب) روایت اهل بیت

مقاتل بن سلیمان برخی از آیات را با استناد به روایت حضرت علی (علیه السلام) تفسیر می‌کند. مصادیق این‌گونه تفسیر نیز در تفسیر مقاتل کم است. نمونه‌ای از این‌گونه تفسیر در ذیل آورده می‌شود.

۱. طلاق قبل از همخوابی

...إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُونَهَا فَمَتَّعُوهُنَّ وَسَرَخُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا. (احزاب/۴۹)
مقاتل از حضرت علی (علیه السلام) روایت می‌کند: حضرت فرمودند: «طلاق انجام نمی‌گیرد، مگر پس از ازدواج و عتق انجام نمی‌گیرد، مگر پس از مالکیت». (بلخی، ۱۴۲۳ق، ج ۳، ص ۵۰۰؛ ناصحیان و دیگران، ۱۳۹۰ش، ج ۱، ص ۷۷)

ج) سخنان صحابه و تابعان

مقاتل در تفسیر بسیاری از آیات، به سخنان و گفتار صحابه استناد جسته است. در موارد بسیار اندکی نیز به گفتار تابعان استناد می‌کند. با وجود این، این‌گونه نیست که همه روایاتی که از صحابه درباره آیات، نقل کرده، بیانگر تفسیر آن باشد. بلکه در بسیاری از موارد، این روایات تنها حکمی مربوط به آنچه در آیه مطرح است را بیان می‌کند. در ذیل به چند نمونه از این‌گونه تفسیر اشاره می‌شود.

۱. اوقات نماز

فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَ حِينَ تُصْبِحُونَ؛ وَ لَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ عَشِيًّا وَ حِينَ تُظْهِرُونَ. (روم/۱۸، ۱۷)
مقاتل از ابن عباس روایت می‌کند که گفت: «این آیات ناظر به نمازهای واجب پنج‌گانه است». (بلخی، ۱۴۲۳ق، ج ۳، ص ۴۰۹؛ ناصحیان و دیگران، ۱۳۹۰ش، ج ۱، ص ۷۷)

۲. حکم رضاع

(حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ... وَ أُمَّهَاتُكُمْ الَّتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَ أَخَوَاتُكُمْ مِّنَ الرِّضَاعِ...
(نساء/۲۳))

مقاتل از ابن مسعود نقل می‌کند: «شیردادنی موجب حرمت می‌شود که سبب رویش گوشت و استخوان گردد و پیش از پایان دوسالگی باشد»
مقاتل، در ادامه آنچه از ابن مسعود نقل کرده است، می‌گوید: «یک‌بار مکیدن در دو سال (دوران شیرخوارگی) موجب حرمت می‌شود». (بلخی، ۱۴۲۳ق، ج ۱، ص ۳۶۶؛ ناصحیان و دیگران، ۱۳۹۰ش، ج ۱، ص ۷۸)

۳. موانع حج

وَ اتَمُّوا الْحَجَّ وَ الْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَ لَا تَحْلِفُوا رُعُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ. (بقره/۱۹۶)

مقاتل در تفسیر آیه فوق، از عطاء بن ابی رباح روایت کرده است که گفت: «شخصی که در حال احرام، از حج بازداشته شده، اگر بخواهد می‌تواند در احرام بماند تا زمانی که طواف خانه خدا را به جا آورد و یا از طرف او در مکه قربانی ذبح شود» (بلخی، ۱۴۲۳ق، ج ۱، ص ۱۷۱؛ ناصحیان و دیگران، ۱۳۹۰ش، ج ۱، ص ۷۸)

د) در نظر گرفتن سبب و شأن نزول آیات

مقاتل بن سلیمان در موارد بسیاری، با استفاده از سبب نزول، آیه‌هایی را تفسیر می‌کند. مقاتل پیش از بیان سبب و شأن نزول آیات، هیچ‌گونه توضیحی را درباره الفاظ و عبارت‌های آیات نیاورده است و اگر توضیحی داده، در ضمن بیان سبب و شأن نزول یاد کرده است. چند مورد را در ذیل می‌آوریم.

۱. پوشیدن لباس هنگام طواف

(يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ... (اعراف/۳۱))

مقاتل می‌گوید: سبب نزول این آیه، آن است که مردم روزگار جاهلیت، خانه کعبه را با بدن برهنه طواف می‌کردند؛ مردان در روز و زنان در شب. آنان در توجیه این کار می‌گفتند: با لباسی که در آن معصیت خدا کرده‌ایم، نمی‌خواهیم طواف کنیم. سپس خداوند متعال آیه فوق را نازل فرمود؛ بنابراین، مقصود از: خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ... امر به پوشیدن لباس هنگام رفتن به مسجدالحرام و جزء آن است. (بلخی، ۱۴۲۳ق، ج ۲، ص ۳۴؛ ناصحیان و دیگران، ۱۳۹۰ش، ج ۱، ص ۷۹)

۲. معذورین از جهاد

(لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرْجٌ... (فتح/۱۷)
مقاتل می‌گوید: «خداوند در این آیه افراد زمین‌گیر و بیماران را که از حرکت به‌سوی حدیبیه تخلّف نموده‌اند، معذور کرده است» (طبرسی، ۱۳۶۰ش، ج ۲۳، ص ۱۳۲)

۳. قربانی کردن

(لَنْ يَنَالَ اللَّهُ لُحُومَهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَى مِنْكُمْ... (حج/۳۷)
مقاتل می‌گوید: «سبب نزول این آیه، آن است که اعراب جاهلی، هنگامی که نزدیک چاه زمزم شتر قربانی می‌کردند، خون قربانی را به‌سوی کعبه می‌پاشیدند و می‌گفتند: خدایا از ما بپذیر! مسلمانان نیز بر آن شدند تا این کار را انجام دهند که این آیه نازل شد. خداوند متعال در این آیه می‌فرماید: «قربانی شما برای من، همان تقوای شما نسبت به من است و این تقواست که به خدا می‌رسد و خدای تعالی آن را به‌سوی خود بالا می‌برد، نه گوشت و خون» (بلخی، ۱۴۲۳ق، ج ۳، ص ۱۲۸؛ ناصحیان و دیگران، ۱۳۹۰ش، ج ۱، ص ۷۹)

ج. تفسیر لغوی

در بسیاری موارد، مقاتل با بیان کوتاه، معنا و مفهوم واژه‌ها و عبارت‌های آیه را به شیوه شرح مزجی آشکار ساخته است. گرچه مقاتل در این‌گونه تفسیر، به هیچ منبعی استناد نکرده است، همگونی بسیاری از توضیح‌های او با تفسیر عبدالله بن عباس (به روایت کلبی) از آن حکایت دارد که بسیاری از این موارد، از تفسیر ابن عباس گرفته شده است. موارد زیر نمونه‌ای از این‌گونه تفسیر است.

الف) شرح مزجی

۱. اوقات نماز

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ. (بقره/۲۳۸)

مقاتل گوید: «مقصود نماز عصر است»

وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ (مقاتل گوید: «هر قومی را نمازی بود که در آن نماز قیام می‌کردند ولی در برابر خداوند سرکشی و عصیان کردند، شما به نماز خود قیام کنید و در برابر

خداوند مطیع باشید». (رازی، ۱۴۰۸ق، ج ۳، ص ۳۱۷، ۳۲۱)

وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ... (هود/۱۱۴)

مقاتل گوید: «در یک طرف روز، نماز صبح و نماز ظهر بجا آور، و در طرف دیگر، نماز عصر و نماز مغرب». (رازی، ۱۴۰۸ق، ج ۱۰، ص ۳۴۶)
 (أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ... (اسراء/۷۸)
 مقاتل: دلوکها زوالها. «دلوک، وقت زوال (وقت نماز ظهر) است». (رازی، ۱۴۰۸ق، ج ۱۲، ص ۲۶۶)

۲. عذر از جهاد

...فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى... (نساء/۹۵)
 مقاتل گوید: «منظور از «کل» جهادکنندگان و تخلف کنندگانی است که عذری دارند و نمی‌توانند در جنگ، شرکت جویند». (طبرسی، ۱۳۶۰ش، ج ۵، ص ۳۱۳)

۲. عده طلاق

(...إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ... (طلاق/۱)
 مقاتل گفته است: «یعنی طاهرا من غیر جماع». (بلخی، ۱۴۲۳ق، ج ۴، ص ۳۶۳)
 «یعنی لَطْهْرَهِنَّ مِنَ الْحَيْضِ». (ناصحیان و دیگران، ۱۳۹۰ش، ج ۱، ص ۸۱). «زمان عده آن است که در طهر و پاکی که از غیر آمیزش و از حیض باشد طلاق بدهید»

ب) بهره‌گیری از دانش وجوه القرآن

مقاتل بن سلیمان نخستین کسی است که درباره «وجوه القرآن» کتاب نوشته و نگاشته وی در این موضوع، تاکنون باقی مانده است. آگاهی مقاتل در این دانش، بر تفسیر او به طور چشمگیری اثر گذاشته است، به گونه‌ای که در تفسیر واژه‌ها، بیشتر، مفاد کلی آن را به کنار می‌نهد و واژه را بر معنای ویژه‌ای که معتقد است در هر آیه مورد توجه بوده، حمل می‌کند. نمونه‌ای از این مورد در ذیل می‌آید.

۱. زنا

(وَأَلَاتِي يَأْتِيَنَّ الْفَاحِشَةَ مِنْ نَسَائِكُمْ... (نساء/۱۵)
 مقاتل، واژه فَاحِشَةَ در آیه فوق را به زنا تفسیر کرده است. (ناصحیان و دیگران، ۱۳۹۰ش، ج ۱، ص ۸۲)

۲. اعمال زشت

(الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ... (نجم/۳۲)
مقاتل، واژه فَوَاحِش در آیه فوق را به هر گناهی که موجب حد شود تفسیر نموده است. (ناصحیان و دیگران، ۱۳۹۰ ش، ج ۱، ص ۸۲)

ج) تفسیر به مصداق

مقاتل در روش تفسیر خود، گاهی در مواردی که به اقتضای سیاق و مانند آن، کلمه در معنای اصلی و ریشه‌ای خود به کار رفته و دارای شمول معنایی است، مقاتل آن را بر یکی از مصداقی‌ش حمل کرده است. موردی از این گونه تفسیر در ذیل آورده شده است.

۱. رشوه

سَمَاعُونَ لِكَذِبِ أَكْالُونَ لِلسُّخْتِ... (مائده/۴۲)
مقاتل، در آیه فوق سُخْتُ را به رشوه‌ای که در حکم و داوری گرفته می‌شود، تفسیر کرده است، با این که سُخْتُ اعم از رشوه می‌باشد و به هرگونه مال حرامی گفته می‌شود. (ناصحیان و دیگران، ۱۳۹۰ ش، ج ۱، ص ۸۴)

ارزیابی روش تفسیری مقاتل بن سلیمان در آیات الاحکام

نکات قوت تفسیر و روش تفسیری مقاتل امور ذیل می‌باشد:

۱. قدمت و دیرینگی تفسیر مقاتل که به سده دوم هجری قمری می‌رسد، ارزش و اهمیت فراوانی به آن بخشیده است؛ زیرا به سبب نزدیکی آن به عصر صحابه و تابعان، حقایق را در خود جای داده است، که در منابع بعدی، کمتر می‌توان یافت. (ناصحیان و دیگران، ۱۳۹۰ ش، ج ۱، ص ۱۲۲)
۲. مطالب فراوانی درباره تفسیر، لغت، فقه و علوم قرآنی در آن وجود دارد که در شناخت سیر تحول دانش‌های قرآنی ما را یاری می‌دهد و تا اندازه‌ای، فضای فکری و فرهنگی عصر نگارنده را به ما می‌نمایاند. (ناصحیان و دیگران، ۱۳۹۰ ش، ج ۱، ص ۱۲۲)
۳. گزیده، روانی و گویا بودن عبارات تفسیر و روش تفسیری مقاتل نیز از جنبه‌های مثبت آن به شمار می‌رود. (ناصحیان و دیگران، ۱۳۹۰ ش، ج ۱، ص ۱۲۲)
۴. استفاده از تفسیر قرآن به قرآن در تفسیر آیات الاحکام
۵. بهره‌گیری از حدیث نبوی، روایات اهل بیت (علیهم‌السلام) اقوال صحابه و سخنان تابعین در تفسیر آیات الاحکام.

نکات ضعف تفسیر و شیوه تفسیری مقاتل را می‌توان در موارد زیر خلاصه کرد:

۱. ثقه نبودن مقاتل

۱. تأثیر پذیری مقاتل از تبلیغات سوء و روایات ساختگی امویان بر ضد مکتب اهل بیت؛ و موضعگیری‌های جانبدارانه و متعصبانه. به همین خاطر روایات اهل بیت (علیهم‌السلام) در تفسیر روایی مقاتل خیلی مشاهده نمی‌شود.
 ۲. پرداختن به مطالب خارج از موضوع در تفسیر.
 ۳. حمل آیات بر مورد نزول و بی توجهی به قاعده: «العبره بعموم اللفظ لا بخصوص السبب»
 ۴. ارائه تفسیرهای بی‌سند که به نظر می‌رسد غالباً از دیگران گرفته و مأخذ آن را یاد نکرده است. (ناصریان و دیگران، ۱۳۹۰ ش، ج ۱، ص ۱۲۲)
- در نهایت باتوجه به نمونه روایات تفسیری مقاتل بن سلیمان در آیات الاحکام می‌توان گفت شیوه تفسیری مقاتل در تفسیر آیات الاحکام به‌صورت نقلی و روایی می‌باشد.

مقاتل با استفاده از:

۱. تفسیر قرآن به قرآن
 ۲. تفسیر روایی:
- الف: تکیه به حدیث نبوی ب: روایت اهل بیت (علیهم‌السلام) ج: اقوال صحابه
 د: سخنان تابعین ه: سبب و شأن نزول آیات
۳. تفسیر لغوی
- الف: شرح مزجی ب: بهره‌گیری از دانش وجوه القرآن
 ج: تفسیر به مصداق، به تفسیر آیات قرآن کریم پرداخته است.

نتایج تحقیق

نوشتار حاضر روش تفسیری یک تن از مفسران و مفاخر علوم قرآنی و حدیثی از افغانستان، به نام مقاتل بن سلیمان بلخی را مورد کنکاش قرار می‌دهد. در این مقاله به «بررسی روش‌های تفسیری مفسران افغانستان، با تأکید بر روش تفسیری مقاتل بن سلیمان بلخی در آیات الاحکام» می‌پردازد که با مراجعه به منابع تفسیری موجود از مقاتل و دیگر منابع تفسیری، علوم قرآنی و حدیثی، و با روش توصیفی - تحلیلی، امور زیر را می‌توان به عنوان یافته‌ها و نتایج این تحقیق برشمرد:

باتوجه به نمونه روایات تفسیری مقاتل بن سلیمان، شیوه تفسیری او در تفسیر آیات الاحکام به صورت نقلی و روایی می‌باشد. مقاتل با استفاده از:

۱. تفسیر قرآن به قرآن
 ۲. تفسیر روایی:
- الف: تکیه به حدیث نبوی ب: روایت اهل بیت (علیهم‌السلام) ج: اقوال صحابه
 د: سخنان تابعین ه: سبب و شأن نزول آیات
۳. تفسیر لغوی
- الف: شرح مزجی ب: بهره‌گیری از دانش وجوه القرآن
 ج: تفسیر به مصداق، به تفسیر آیات قرآن کریم پرداخته است.

منابع:

- ابطحی اصفهانی، سید مرتضی، صحیفه سجادیه، ناشر مؤسسه الامام المهدی، قم، ۱۴۱۱ق.
- ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی، تقریب التهذیب، تحقیق مصطفی عبدالقادر عطاء، ناشر دارالکتب العلمیه، بیروت، چاپ دوم، ۱۴۱۵ق.
- ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی، تهذیب التهذیب، دارالفکر، بیروت، چاپ اول، ۱۴۰۴ق.
- ابن خلکان، احمد بن محمد بن ابی‌بکر، وفيات الاعیان و انباء ابناء الزمان، تحقیق احسان عباس، ناشر دار الثقافه، بیروت، ۱۹۷۲م.
- ابن داود حلّی، تقی الدین، رجال، تحقیق سید محمدصادق آل بحر العلوم، ناشر چاپخانه حیدریه، نجف، ۱۳۹۲ق.
- ابن کثیر دمشقی، اسماعیل، البدایه و النهایه، تحقیق علی شیری، ناشر دار احیاء التراث العربی، بیروت، چاپ اول، ۱۴۰۸ق.
- ابن ندیم، محمد بن اسحاق، فهرست، مترجم محمدرضا تجدد، انتشارات اساطیر، تهران، چاپ اول، ۱۳۸۱ش.
- بلخی، مقاتل بن سلیمان، تفسیر الخمس مائه آیه من القرآن، تحقیق عبدالله محمود شحاته، ناشر دار احیاء التراث، بیروت، چاپ اول، ۱۴۲۳ق.
- خطیب بغدادی، احمد بن علی، تاریخ بغداد، تحقیق مصطفی عبدالقادر عطاء، ناشر دارالکتب العلمیه، بیروت، چاپ اول، ۱۴۱۷ق.
- خوبی موسوی، سید ابوالقاسم، معجم رجال الحدیث، نشر ثقافه الاسلامیه، قم، چاپ پنجم، ۱۴۱۳ق.

- داوودی، محمد بن علی بن احمد شمس‌الدین، طبقات المفسرین، ناشر دارالکتب العلمیه، بیروت، بی تا.
- ذهبی، شمس‌الدین محمد بن احمد، سیر اعلام النبلاء، تحقیق شعیب ارنوط، ناشر مؤسسه الرساله، بیروت، چاپ نهم، ۱۴۱۳ق.
- رازی ابوالفتوح، حسین بن علی، روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن، تحقیق محمدجعفر یاققی و محمد مهدی ناصح، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، مشهد، چاپ اول، ۱۴۰۸ق.
- زرکلی، خیر الدین، الاعلام، ناشر دار العلم للملایین، بیروت، چاپ پنجم، ۱۹۸۰م.
- شبستری، عبدالحسین، اصحاب الامام الصادق، ناشر نشر اسلامی جامعه مدرسین، قم، چاپ اول، ۱۴۱۸ق.
- صدوق، محمد بن علی بن بابویه، امالی، مترجم آیت‌الله محمد باقر کمره‌ای، ناشر کتابچی، تهران، چاپ ششم، ۱۳۷۶ش.
- طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، مترجم محمد بن علی رازی، تحقیق رضا ستوده، انتشارات فراهانی، تهران، چاپ اول، ۱۳۶۰ش.
- طوسی، محمد بن حسن، امالی، مترجم صادق حسن‌زاده، ناشر اندیشه هادی، قم، چاپ اول، ۱۳۸۸ش.
- طوسی، محمد بن حسن، رجال، تحقیق جواد قیومی اصفهانی، ناشر مؤسسه نشر اسلامی، جامعه مدرسین حوزه علمیه، قم، ۱۴۱۵ق.
- معرفت، محمد هادی، تفسیر و مفسران، مترجم علی خیاط و علی نصیری، ناشر مؤسسه فرهنگی التمهید، قم، چاپ اول، ۱۳۷۹ش.
- ناصحیان، علی اصغر و دیگران، جریان‌شناسی تفاسیر فقهی، تاریخ، تطور و نمونه‌ها، ناشر دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد، ۱۳۹۰ش.